

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2019-23-1-4-15>

УДК 37.01-053.67

ORCID ID 0000-0002-4763-1673

Іван Бех,

*доктор психологічних наук, професор, академік НАПН України,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ*

ДУХОВНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ: СУЧАСНІ ВИХОВНІ РЕАЛІЇ

Анотація. Розкривається суперечність між реальною соціальною дійсністю та тими загальноприйнятими нормами і вимогами, які задають особистості суспільну перспективу. У цих умовах основним рушієм гармонізації означеної суперечності має виступити науково доцільний виховний процес. Він безпосередньо спрямований на багату за змістом ціннісну сферу особистості, коли різного роду життєві ситуації вимагають від зростаючої особистості багатопланової (але у той же час високомотивованої) поведінки. Такої за сенсом, щоб інша особистість не відчувала будь-якого морального приниження, більше того оптимізувала б усю її духовну сферу.

Наголошується на явищі двоєдиної (продуктивної і деструктивної) динаміки у духовно-моральному русі зростаючої особистості. Тут моменти особистісного зростання можуть чергуватися з різного роду гальмівними факторами, а то й з вираженими відступами у загальному спрямуванні особистості до ціннісних вершин, що мають втілюватися у щоденному житті.

У такому різновекторному поступі важливим видається готовність зростаючої особистості до об'єктивного самооцінювання своїх духовно-моральних надбань. У цьому зв'язку виокремлюються високодуховні, посередні й примітивні групи осіб, з якими має справу педагог. На допомогу йому приходять знання про альтернативні етичні поняття, на основі яких вибудовується виховний процес як система відповідних духовно-моральних завдань. Засобом їх успішного розв'язання виступить вміння педагога переконувати своїх вихованців. Мовленнєвий вплив набуватиме цієї функції якщо педагог вмітиме: налаштовувати до себе вихованців, розгортати у них процес усвідомлення певного етичного змісту та викликати у вихованців процес хвилювання. Розкривається також процес означених умінь.

Ключові слова: виховний процес, вміння переконувати, духовна орієнтація, педагогічні здібності, позитивні емоційні переживання, полярні етичні риси, процес самовиховання, усвідомлення етичного змісту.

Ivan Bekh,

*Full Member of the NAES of Ukraine,
Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
(Kyiv, Ukraine)*

SPIRITUAL GROWTH OF PERSONALITY: MODERN EDUCATIONAL REALITY

Abstract. The article deals with the contradiction between real social reality and generally accepted norms as well as requirements which give a public perspective for personality. Consequently, the main stimulus of harmonizing this contradiction should be a scientifically appropriate educational process. It is aimed at a personal value sphere, where different kinds of life situations require the growing personality's multifaceted behavior, but at the same time highly motivated.

The phenomenon of dual dynamics (productive and destructive) in the spiritual and moral movement of a growing personality is emphasized. At this point, the moments of personal growth can be alternated with various factors of degradation or deviations in the person's general orientation towards valuable peaks, which should be turned into reality.

According this multi-vectored approach, it is essential the growing personality' willingness to objectively self-evaluate his or her spiritual and moral assets. Therefore, the author distinguishes three groups of people: highly spirited, mediocre and primitive. As a result, educators should construct the educational process based on knowledge of alternative ethical concepts as a system of appropriate spiritual and moral tasks. The ways of their successful solution will be teachers' ability to convince their students. Moreover, speech influence will gain this function if the teacher is able to: encourage their pupils, help them to understand certain ethical content and cause the process of excitement. In addition, the process of identified skills is disclosed.

Key words: *educational process, ability to convince, spiritual orientation, pedagogical abilities, polar ethical traits, positive emotional experiences, self-education process, awareness of ethical content.*

Вступ. Виховний вплив як провідний спосіб долучення зростаючої особистості до цінностей суспільства має центруватися навколо її свідомої поведінки. Означений вплив повинен набувати безпосередньої і партнерської взаємодії вихователя і вихованців. Останні теж мають включитися у суспільно значущу взаємодію як продовження виховної дії педагога. У такій єдності й створюються реальні умови для успішного функціонування суспільної практики, де вихованці утверджуватимуться як суб'єкти діяльності, поведінки і спілкування. Якраз у такій соціальній іпостасі у них формуватиметься самостійність і відповідальність, принциповість і почуття власної гідності, творча активність і критичне мислення.

Мета та завдання. На основі сучасного соціального контексту розкрити оптимальний перебіг процесу виховання. У цьому зв'язку: 1) розкрити виховний процес у відношенні «стабільності – нестабільності» духовних надбань особистості; 2) вичленити логічну сітку етичних понять як основу побудови науково організованого виховного процесу; 3) розкрити виховну силу переконувального впливу педагога.

Методи дослідження:

1. Логічне виправлення історичних реалій процесу виховання.
2. Метод зіткнення протилежних виховних тенденцій як діалектичного дискурсу в осягненні виховного процесу.
3. Синтезування розрізнених наукових положень і суджень у єдиній динаміці змістового розгортання тексту.

Результати дослідження. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства усе яскравіше проявляється невідповідність реальної дійсності ідеальним загальноприйнятим нормам, вимогам. Така ситуація стає усвідомлюваною людським загалом з вираженою громадською позицією протидіяти злу, виправляти людські вади. Ця суспільно доленосна мета безпосередньо пов'язана з духовно-моральним перетворенням людини.

Таким чином йдеться про науково доцільний виховний процес, який може надати зростаючій особистості нові життєві смисли, сформувані у неї більш-менш стали ціннісну

систему, її духовний образ-Я. І в цьому образі державницька спрямованість особистості виступає домінантною, оскільки нам як ніколи потрібна людина державна з відповідним світоглядом і способом мислення.

Що ж – цілі високі, а шлях до них нелегкий, оскільки добродійним стати важко, але можливо, так само як і бути таким. При цьому важким слід називати те, що дається лише після великих зусиль, високого напруження усіх душевних потенцій. Існує думка, згідно з якою добродійною людиною взагалі постійно бути неможливо.

З огляду на це науково-практичний інтерес викликає питання меж стабільності у вихованості особистості. Було б надзвичайно важливо, якби вихованість особистості зберігала свою силу, таку, що постійно володіє духовно-моральним імунітетом. Та на жаль, цього внутрішнього стану досягти неможливо, незважаючи на ефективність процесу виховання і високої позитивної реакції на нього вихованця. Соціальні умови у широкому їх розумінні вносять свої корективи далеко не завжди розвивально задовільні.

Життєва практика засвідчує, як можна значною мірою зіпсувати особистість і перетворити її духовно-культурну природу, якою б вона (особистість) не була до того добродійною і вихованою у добрих правилах. Наведемо відповідну ситуацію.

Так, людина бездоганних моральних якостей деякі з них змінює на недостойні, коли вона засліплена дрібним честолобством. Особливо, якщо вона захоплена іншим суб'єктом – носієм моральних вад, так, що сама уподібнюється йому.

Особистість може змінити у процесі життя свою духовну орієнтацію, коли спонуки для цього виявляться внутрішніми. У цьому плані ніщо не утримає позитивну сутність особистості від падіння, якщо вона допустить до себе нижчі спрямування. Відповідно виховним правилом має стати усвідомлення зростаючою особистістю як необхідності руху вгору, до досконалості, так і небезпеку духовно-морального падіння. Однак є категорія осіб, які виходять за межі сфери дії виховного процесу. Адже ніхто не переконує, не повчає і не карає тих, хто має недоліки, які вважаються вродженими чи такі, що виникли випадково, з тим, щоб вони від них позбавились, навпаки таким особам слід співчувати. Хто, наприклад, буде настільки нерозумним, щоб вирішити так поступати з некрасивими, малорослими чи слабосильними? Адже відомо, що подібні речі – краса і те що їй протилежне – досталося людям від природи і випадково. Якщо ж у кого відсутні добродійні властивості, які набуваються старанням, спрямованим вихованням, зате є протилежні їм недоліки, це тягне за собою гнів або умовляння чи тривалу корекцію.

До цієї тенденції, що свідчить про відсутність у особистості лише прогресивної динаміки у духовно-моральному розвитку, долучається й інша. Її сутність полягає в необ'єктивності оцінки особистістю своєї духовно-моральної структури. Річ у тім, що особистість вважає себе більш добродійною, ніж вона є насправді. Їй важко визнати, особливо у присутності інших, свої духовні вад. Тож вона вдається більше до самоуявлення, ніж до самосвідомості, до некритичного мислення щодо своїх внутрішніх надбань.

Зазначене вище стосується загалом ціннісних характеристик особистості. Необ'єктивне оцінювання може бути властиве і якостям фізичним. Особистість уявляє себе більш рослою і красивою, і взагалі відмінною від того, чим вона є в дійсності, у всьому, що пов'язане з фізичними якостями. Врешті, розкрита нами тенденція характерна також щодо ставлення до матеріальних статків. Така особистість уявляє себе більш багатшою ніж вона є насправді.

Тож у виховному плані досить важливою є думка античного мудреця: «Пізнай самого себе».

Загалом кожна індивідуальна особистість, що знає себе, мусить мати об'єктивну оцінку у вичленених нами вимірах. Та й малій групі притаманний зазначений вище процес. Тут також відбувається внутрішньогрупова суперечка такої ж спрямованості. Однак і тут панівною є лише уявна благочинність.

Наголосимо, що об'єктивне цінування досить важка процедура, та вона вкрай необхідна, оскільки, як стверджують вчені, виховання неможливе без самовиховання, де якраз і відбувається робота особистості над собою, точніше як над суспільно значущими, так і суспільно неприйнятними якостями.

Означений процес самовиховання має постійно супроводжувати організоване виховання, яким би не був досконалий вихователю. Хоче того особистість чи ні, вона неодмінно зазнає думок принаймні найближчого оточення. До останнього доцільно ставитися вибірково. На думку людей компетентних, тобто тих, хто розуміється у вихованні, слід звертати увагу, а на некомпетентних – не варто. Більше того, думку компетентних людей необхідно високо цінити, а думкою некомпетентних – нехтувати. При цьому висока оцінка – це повага до людей компетентних. Все ж думка компетентних людей може бути як похвальною, так і осуджувальною. Тож внутрішньою відповіддю особистості має бути боязнь осудження і переживання радості від похвали.

Особлива міжособистісна ситуація пов'язана з наступним. Наприклад, позитивна, тобто духовно досконала особистість наводить незаперечний аргумент стосовно іншої особистості, яка вважає себе високоморальною, але насправді такою не є. У цьому випадку особистість з високою, але досить сумнівною думкою про себе справжній досконалий особистості відповідає ненавистю. Остання, знаючи про це, теж емоційно реагує, переживаючи гіркоту. Вихователю таку ситуацію слід брати до уваги і правильно її вирішувати. З виховної точки зору доцільним буде – не відповідати несправедливістю на несправедливість, маючи на увазі вищеописаний міжособистісний конфлікт.

У життєвих обставинах особистості нерідко трапляються й досить неоднозначні етичні колізії. Так, вихована особистість часто змушує себе ставитись до кого-небудь дружельно і хвалити його, як це нерідко трапляється, наприклад, коли справа стосується справедливого осуду рідних, близьких чи чогось подібного. Морально примітивні особи, коли з тими щось подібне трапляється, сприймають це майже із задоволенням, вони все підмічають і звинувачують за негідність рідних чи близьких, щоб інші не звинувачували їх

самих і не картали за недбання. Вони навіть усугубляють осудження, і до своєї вимушеної ворожості додають ще й добровільну. Між тим високоморальні особистості, навпаки, багато скривають у собі і змушують себе до похвал. Якщо ж гніваються за прикрість стосовно рідних чи близьких, то самі себе вгамовують і погоджуються з цим, змушуючи себе ставитися до них дружелюбно і навіть хвалять їх, оскільки це – своє.

У такого роду етичних колізіях ми торкнулися полярних груп особистостей: високодосконалих і примітивних. Зважаючи на міру духовно-морального розвитку, доцільно вичленити і середню групу. Такі особистості не наносять громадської шкоди – ні словом, ні справою, вони складають більшість населення. Тож на них слід першочергово орієнтуватися, формуючи цілі і плани держави, але задаючи перспективу їхнього зростання. Окрім соціально-економічних цілей вона слід передбачати цілі освітні як пріоритетні, щоб значно розширити середню групу особистостей, піднявши їхній висококультурний рівень.

У цьому зв'язку будемо виходити з того, що джерелом і рушійною силою різнобічного розвитку особистості виступає суспільно значуща діяльність і спілкування. Не розкриваючи сутності й архітекτονіки останньої, лише вкажемо на його особливості у контексті високодосконалої і середньої груп суспільної популяції. Це буде адекватним маркером й для завдань діагностики означених груп.

Комунікативною ознакою середньої групи є те, що її суб'єкти схильні «ковзати по поверхні» складних проблем культури. Не володіючи здатністю до змістового міркування, а відтак створення захоплюючої мовленнєвої атмосфери, вони тяжіють до зовнішнього обрамлення свого спілкування. Такі особи вдаються до легкої музики чи прагнуть певних масових розваг як мовленнєвих атрибутів.

Натомість суб'єкти високоморальної групи завдяки глибокому проникненню у ті чи інші культурні проблеми, так би мовити, вживаються один в одного і вдовольняються самі собою, не потребуючи згаданого зовнішнього обрамлення. Благопристойність при цьому виявляється характерною ознакою такого спілкування, яке мають наслідувати особи середньої групи.

У сучасному вихованні нині, нажаль, відсутній етико-понятійний порядок – його нормативна злагодженість, що знижує й сам перетворювальний процес. У цьому зв'язку дієву роль має відігравати й відомий виховний постулат, згідно з яким усі етичні поняття, яким опікується науково доцільне виховання, мають використовуватися у їхніх протилежностях – позитивних і негативних сенсах.

За такого представлення у вихованця створюються внутрішні умови для смислового порівняння виховних ситуацій, вчинків, у яких втілюються відповідні етичні риси, відбувається більш глибоке розумове усвідомлення, яке створює, хоча і в першому наближенні, його особистісну позицію. Тож доцільним для вихователя видається знання основних етичних рис у полярному вираженні. При цьому позитивні риси будемо кваліфікувати як відповідні духовні цінності.

1. Добродійність – зловмисність.

2. Добродійність – наживання.
3. Вірність – віроломність.
4. Людяність – гордовитість.
5. Любов – ненависть.
6. Справедливість – упередженість.
7. Щедрість – скупість.
8. Цнотливість – сластолюбство.
9. Прямодушність – хитрість.
10. Лагідність – упертість.
11. Серйозність – легковажність.
12. Відвага – боягузтво.

Етичні риси часто зустрічаються у наукових і художніх текстах, і на це слід зважати педагогу у спілкуванні з вихованцями. Особливо вони рясніють у художніх творах, які вихованці опановують самостійно, або за порадою і допомогою дорослих (педагогів і батьків).

Слід враховувати, що етичні риси мають свою специфіку. З одного боку, кожна з них має особливу властивість, а значить вони не співпадають одна з одною. З іншого боку, вони виступають складовими більш загальних етичних системних утворень. Так, благочестя включає в себе людяність, справедливість, вірність, правдивість. У цьому плані вони близькі між собою. А от, наприклад, мужність сильно відрізняється від них. Адже можна знайти людей несправедливих, гордовитих, користолюбних, але разом з тим надзвичайно мужніх.

У виховному процесі правильно наголошується на розвиненому мисленні особистості, адже це основа свідомості й самосвідомості, без яких неможливе глибоке привласнення будь-якої духовно-моральної цінності. Відтак чимало виховних технологій ґрунтуються на цих процесах, що відповідає не формальному, а змістовому (розумовому) ставленню особистості до світу речей і світу людей.

Усе ж пам'ять не меншою мірою потрібна у цьому, ніж згадані процеси.

Адже якраз процеси пам'яті, зокрема відтворення як альтернатива забування, є необхідним джерелом розгортання процесів свідомості і самосвідомості.

Особистість, не набуваючи достатнього розвитку пам'яті, звичайно не пам'ятала б і того, що колись вона переживала радості; у неї не залишилося б будь-якої згадки про задоволення, від якого вона була у захваті на даний момент. Знову таки, роблячи певне самостійне духовно-моральне судження і переживаючи від цього радість, особистість не вважала б, що вона радіє. Вона не могла б відтворити й духовно-моральний досвід – цієї необхідної умови для подальшого добродійного вдосконалення і самовдосконалення.

Згадані вище риси-цінності важко даються особистості, так само як і важко постійно їх дотримуватися, оскільки її життя сповнене різноманітних зовнішніх і внутрішніх спокус, протистояти яким вона далеко не завжди може. На подібні ситуації особистість, як правило, реагує емоційно. При цьому арсенал її емоційних переживань досить широкий. Він умовно

ділиться на дві групи – позитивні і негативні емоції. Слід зважати на те, що емоційні переживання – і позитивної, і негативної спрямованості – є засобом плекання особистості. Якщо вона вправлятиметься у позитивних емоційних переживаннях, то слід очікувати її духовно-морального зростання. За культивування негативних переживань особистість набуде асоціальної орієнтації.

Існує думка, що розвинена особистість – це людина високих суспільно значущих переживань, що сягають відповідних почуттів. Серед ансамблю емоцій найвищу духовно розвивальну ціну мають бажання і радість; вони справжні рушії досконалої особистості, оскільки знаходяться у її витоків, визначаючи прогресивний розвиток. Дамо визначення означених емоцій. Бажання полягає у прагненні отримати те, чого нам недостає. Інколи вважають, що бажання слід поширити й на отримання речі, якою людина насолоджується. Усе ж у цьому випадку переживається не бажання, а боязнь втратити значущу річ. Радість – це внутрішній процес задоволення, душевного піднесення від успішного досягнення мети. За відсутності її реалізації особистість переживає смуток.

Внутрішній світ особистості влаштований так, що у ньому відсутні безпредметні бажання. Тож у цьому зв'язку важливо, щоб бажання не пов'язувалось з тими об'єктами чи подіями, які за своєю природою є суспільно неприйнятними, а поєднуватися з усім тим, що вважається добрим, корисним, прекрасним. Таке поєднання передбачає, що бажання як процес і об'єкт бажання (бажане) стають одним і тим же, і складають разом одне ціле. Наголосивши, що безпредметних бажань не буває, ми мусимо далі розгорнути цю істину. Річ у тім, що певний предмет меншою чи більшою мірою пізнається, а, відтак, саме розум є джерелом виникнення бажання; і яка глибина розуміння об'єкта чи події, таким буде і безпосередньо бажання: поверхневим чи просвітленим розумом. Звичайно, від такого просвітлення залежатиме духовно перетворювальна сила бажання. Окрім поєднання, про яке ми говорили вище, є ще й поєднання іншого роду. Цього разу воно має стосуватися переживання бажання і радості. У результаті цього, бажання підсилює радість, а радість – бажання. Тож виникає своєрідний емоційний механізм, який спрямовує особистість до власного духовного збагачення, тобто набуття відповідних цінностей.

Ведучи мову про об'єкти духовні (певні етичні цінності), зазначимо, що лише від сили бажання і радості як цілісності залежатиме будуть вони привласнені особистістю чи ні. Тож найвищою мірою переживання бажання має бути духовна жага, а відповідно радості – духовний тріумф. Звичайно, не кожна особистість досягне цієї міри, але ця висота має бути їй відомою, щоб просуватися шляхом духовного зростання.

Принагідно відзначимо, що запропонований емоційний поділ має й істотне теоретико-прикладне значення. Адже відомо, що свою справжню глибинну сутність розкриває лише зрілий об'єкт чи утворення. У об'єкта ж нерозвиненого ще відсутні істотні ознаки, які характеризуватимуть його як сталу структуру. Тож якраз жага і тріумф є глибоко змістовним ключем для розкриття внутрішніх особливостей бажання і радості у їх реальному розгортанні.

Вище ми навели положення, згідно з яким розум спричинює переживання бажання. Розгорнемо цю закономірність. Звернення особистості до розуму означає вищу її активність: тут сприйняття як процесу пасивного – недостатньо. Річ у тім, що спираючись на згадане положення, його слід конкретизувати наступним чином. Бажання, як і будь-яка емоція, є результатом різнобічного осмислення певного знання: у даному разі говоритимемо про етичні знання-поняття. Викликати ж у вихованця активне осмислення певного етичного поняття як цінності можливо лише в результаті процесу розгорнутого переконання, який організовує вихователь, вибудовуючи з цією метою систему відповідних аргументів. Останні є доказами, що спрямовують думки вихованців у потрібний для справи бік. Наголосимо, щоб мова вихователя була переконливою, вона має передбачати потрібну мету. По-перше, необхідно налаштувати до себе вихованця; по-друге, розгорнути у нього процес усвідомлення певного етичного змісту; по-третє, викликати процес хвилювання.

Налаштованість вихованців до вихователя може бути успішною, якщо останній проявлятиме до них доброзичливість. Важливу роль у цьому відіграє також довіра вихованців до нього. Це ж забезпечується відсутністю у вихователя подвійних моральних стандартів, його стійкою особистісною позицією, яку він не зраджує у певних життєвих ситуаціях. Почуття довіри вихованців до вихователя виникає також тоді, коли він для них бажаний порадник у тих чи інших життєвих обставинах.

У означеній цільовій тріаді ключовим виступає процес усвідомлення вихованцями конкретного етичного змісту. Він має чітко визначатись відповідним поняттям, конкретніше тими судженнями, які воно утримує. Вони можуть бути збагачені й за рахунок художніх текстів, які використовує вихователь. Якраз з цих суджень повинні вибудовуватись і переконливі аргументи вихователя. Вони у свою чергу мусять бути впорядковані певною логікою зі своєю послідовністю. Тож можна стверджувати, що етичний зміст є безпосереднім джерелом аргументів як доказів. Ці ж останні вже власною силою породять у вихователя їхнє оптимальне мовленнєве оформлення. Воно ж має відповідати віковим мовним (а отже й розумовим) особливостям вихованців. У цілому вихователь дотримується правила, згідно з яким запас доказів має бути необхідним і достатнім для глибокого осмислення вихованцем – у цьому полягає педагогічна доцільність виховного діалогу. Він ретельно обмірковує і розглядає весь переконувальний діалог у цілому, який передбачає вступну, основну і заключну частини. У вступній частині вихователь повідомляє про його мету та забезпечує значущу мотивацію, використовуючи емоційно піднесений тон суджень. Останні мають відповідати поставленій меті свідомого оволодіння вихованцем певною духовною цінністю. Що стосується основної частини, то попередньо акцентуємо наступне. Аргументи вихователя мусять характеризуватися якістю, яка полягає у тому, щоб користуватися звичайною мовою, говорити по порядку і не допускати перебоїв. Висновки ж слід формулювати розгорнутим підсиленням використаних аргументів, очікуючи від вихованців бажання прийняти ту чи іншу духовну цінність і орієнтуватись на неї у власній

поведінці. Для повноцінної сітки аргументів вихователю необхідно три речі: проникливість, педагогічні здібності, наукове розуміння і старанність.

На перше місце слід поставити педагогічні здібності, однак і вони спричиняються старанністю. Її особливо слід розвивати і завжди використовувати. Щоб на кожному рівні вести переконливий діалог, щоб старанно і спрямовано його обмірковувати, вихователю потрібна якраз старанність.

Наукове розуміння пов'язується з пізнанням вихователем загальних проблем виховних закономірностей, усвідомленням специфіки спілкування з дитиною, підлітком чи юнаком, з вмінням використовувати у виховному процесі індивідуальний підхід, з уявленням про формування у вихованців суспільно значущих мотивів, з готовністю до професійного самовдосконалення.

У ході переконання вихователю за всієї важливості абстрактного (ідеального) науково-методичного рівня, на якому воно реалізується, слід забезпечити і його персональний рівень як процесуальний супровід. На останньому як приклади мають використовуватися великі постаті (історичні чи сучасні), що відзначилися певною духовною цінністю, яка є предметом розгляду. Кінцева мета єдності цих рівнів повинна полягати у тому, щоб вихованець у процесі діалогу робив суспільно значущі умовиводи стосовно конкретного етичного змісту і цим самим збагачувався духовно-ціннісним сенсом.

Нарешті – процес схвилюваності, власне позитивного піднесення вихованця; він є необхідним для зародження у нього бажання прийняти певний духовний зміст як цінність, ввести його у власний внутрішній світ. Це також залежить від мовлення педагога. Воно не повинно бути скудним, сухим, рубленим, подрібненим. Вихователь має полонити, захопити серце вихованця, повинен пропонувати такі аргументи, які зважуються на терезах великих почуттів зростаючої особистості. Це означає, що вона переживає душевне поривання і хвилювання, які увінчують її розуміння. Тож мова вихователя мусить бути спокійною, стриманою і ласкавою. Взагалі немає мови більш гармонійної, ніж та, у якій душевна напруженість вихователя стиснена ввічливістю, а спокійна м'якість підкріплена певною настійливістю. У той же час вихователь має випромінювати добрі почуття до кожного вихованця незалежно від його успіхів. Продумане і з почуттям проголошене мовлення досягає такої сили, яка притаманна високій культурі вихователя. Адже якраз підбір думок і висловлювань поряд з м'яким виконанням, яке свідчить про добродушність, характеризує вихователя як людину чесну, високо виховану і благодійну.

Окрім мовленнєво перетворювальних засобів вихователю слід досконало володіти і засобами невербальними. У цьому зв'язку говорять: очі – показник стану душі. Вони можуть сповіщати про душевне поривання, радість чи сум. Будемо виходити з того, що кожна емоція має внутрішню складову (джерело) і зовнішнє продовження, зокрема у виразності власного обличчя, а також у відповідних рухах (тілесній поставі, розташуванні рук). Емоції, які випромінюють очі, можуть бути передані й тілесно чи за допомогою голосу.

Кожне емоційне переживання має свій тон голосу. Відмітимо, що людські голоси налаштовані немов би струни, що відгукуються на кожний дотик високо чи низько, швидко чи повільно, голосно чи тихо. Так, гнів виражається голосом різким, збудженим, поривчастим; сум – голосом жалібним, переривчастим, сльозливим; страх – голосом напруженим, твердим; радість – голосом м'яким, ніжним, веселим; бажання – голосом відкритим, піднесеним, повним, протяжним. Узагальнюючи відзначимо, що майстерності у голосовій техніці можливо досягти, якщо у гнівливих місцях промовляти напруженим голосом, у спокійних – м'яким; низький голос надає важливості.

Неможливо викликати у вихованця ні радості, ні скорботи, ні надії, ні сліз спів страждання, якщо ці емоційні переживання не проявлятимуться й у вихователя. Такий закон емоційного взаємовідтворення. Слід зважати на те, що немає такого розуму, щоб він загорався від сили лише мовлення, якщо самому не постати перед ним, душевно палаючи. Тож правильним є судження, згідно з яким змін голосу стільки, скільки змін душі, які і викликаються переважно голосом.

Нами розкритий цілісний спосіб (механізм) переконувального впливу педагога на вихованців з метою свідомого і в той же час емоційно-почуттєвого прийняття певної духовної цінності. Однак правомірним видається питання – чи повинен він у своєму професійному пізнанні залишатися на цьому конкретному рівні, чи він має піднятися до його вищого горизонту, щоб діяти на основі більш узагальнених наукових положень, а значить – творчо? Очевидно, що думка остання буде більш раціональною. Тож дамо їй достатньо розгорнуте пояснення. З цією метою звернемося до базових виховних категорій. Перше місце серед них займає добро і зло.

Під першим розумітимемо тип міжлюдських взаємин, які втілюються у діяльності, поведінці, спілкуванні, приносячи їх суб'єктам *обопільну користь*. Остання може забезпечувати як матеріальні, так й ідеальні потреби, запити, прагнення. Будемо виходити з того, що вихідною «клітинкою» взаємин виступатиме вчинок. У цьому випадку об'єкт вчинку за допомогою суб'єкта задовольняє певну власну потребу. Користь же суб'єкта вчинку полягає у тому, що він утвердився у своїх духовно-моральних надбаннях, соціальному статусі чи позиції. Важливим продуктом вчинку має виступити обов'язкове обопільне переживання задоволення. Остання не є безпредметним (хоча так буває), а має викликатися дієво проявленою особистісною цінністю суб'єкта вчинку з одного боку, і вдячністю за задоволену потребу об'єкта вчинку – з іншого. При цьому будемо розрізняти *виклик* задоволення за добродійну дію і *супровід* дії асоціальної, що теж закінчується емоцією задоволення у морально примітивного суб'єкта. Звідси – поняття зла, ситуації, за якої суб'єкт вчинку спричиняє матеріальну чи душевну шкоду об'єктові вчинку.

Як добро, так і зло багатогранні у своїх проявах – всі вони центруються в інтегрованих утвореннях – добродійності й зловмисності. Ці межово узагальнені конструкції чи іншою мірою характеризують людину як особистість. Її якість безпосередньо

залежить від рівня цих інтегрованих утворень. Тож бажано, щоб їх рівень добродійності був високим, а рівень зловмисності – низький, і до того ж не відзначався постійністю.

Наголосимо, що запропоноване тлумачення добра і зла – належить до філософсько-етичної сфери. За всієї важливості її осягнення усе ж вихователь, орієнтуючись на цей межовий план, повинен доцільно реалізувати план методико-технологічний. Його у першу чергу представляє поняття «виховна мета», під якою розуміють уявлення про «бажане майбутнє», тобто образ тієї цінності, яка має бути свідомо засвоєна. Конкретну виховну мету, яка дається у відповідних, адекватних умовах, визначають як виховну задачу (завдання). Задача чи їх система завжди є змістовою основою будь-якого виховного методу чи технології. Умови ж – це ті встановлені способи дії, які має здійснити вихованець спільно з педагогом, щоб досягти поставленої виховної мети. Наприклад, сформулювати ряд суджень про справедливість та її необхідність у взаєминах, емоційно їх пережити, викликати бажання мати цю духовну цінність. Важливо усвідомити, що педагогічні (виховні) умови будуть ефективними, коли ґрунтуватимуться на певних психологічних закономірностях, доцільно враховуватимуть їх. Більше того, психологічні закономірності мають втілюватися (оформлятися) у відповідні виховні умови (способи дій). Наприклад: «початково прагнучи до меншого, особистість досягає більшого», «особа, яка сама себе хвалить, не здобуде поваги», «прямі заборони притягують», «особа, яка багато обіцяє, не заслуговує довіри». Тож педагог мусить досконало вміти реалізувати систему психо-виховних дій і базувати на них виховний процес.

Особливе місце займають психологічні умови, які розгортаються у адекватні дії. На відміну від умов виховних, які спрямовані на особистісне удосконалення вихованця, метою умов психологічних є зміна негативних психологічних станів, наприклад, великого горя, затяжної депресії тощо. Психологічні умови виступають засобами діяльності психолога чи психотерапевта, та й педагог має більш-менш розгорнуто ними володіти у роботі з вихованцями.

Виокремлюють ще внутрішні умови як надбання особистості, на які повинен опиратися педагог, здійснюючи, зокрема індивідуальний підхід до вихованців.

Обговорення. Нині ми утверджуємо позитивно-оптимістичний виховний процес. Науково-практичний інтерес до нього надзвичайно високий, оскільки якраз він відповідає й потужним соціальним викликам. Вони ж передбачають як велику мету-ідеал мудрість і справедливість особистості, що має бути суб'єктом нового суспільства. До того ж, і дійсне життя дедалі більше породжує особистість морально досконалу, що вміло поєднує власне і людське у своїх помислах, почуттях і діях. У цих умовах сучасний педагог має одержати такі науково-практичні інструменти, які б дозволили йому успішно виховувати нову творчо спрямовану людину.

Висновки. Враховуючи деструктивну дію соціальних факторів (прямого втручання у індивідуальне життя особистості чи створення несприятливих для її благочинного функціонування), оптимальним способом підтримки духовного образу Я виявиться

керований перебіг життєвих ситуацій певної особи. Апеляція ж до спонтанійності власного гуманістично орієнтованого існування та самореалізації виявляється непродуктивною, враховуючи при цьому тип темпераменту та відкритості (замкнутості) до оточуючого світу. Тож на часі серйозна оптимізація методичного арсеналу сучасного виховного процесу. Вона пов'язується з розгорнутим психологічним супроводом виховної дії, створення їх системи як внутрішньої (сутнісної основи) конкретних методів, об'єднаних єдиною ідеєю – гуманістичної спрямованості особистості.

Список використаних джерел

- Бех, І. Д. (2016). Духовний пошук: сучасні наукові межі. *Педагогіка і психологія*, 1(90), 5–14.
- Бондаревич, І. М. (2008). *Духовна цілісність особистості: дійсність і перспектива*. Запоріжжя: ЗНТУ.
- Шевченко, Г. П. (2017). *Духовність особистості у вимірах культури, виховання та освіти* Київ: Видавництво «Педагогічна думка».
- Гуманістична психологія: Т.2.* (2005). Київ: В-во Пульсари.
- Эммонс, Р. (2004). *Психология высших устремлений: мотивация и духовность личности*. Москва: Смысл.

References

- Bekh, I. D. (2016). Dukhovnyi poshuk: suchasni naukovi mezhi [Spiritual search: Modern scientific boundaries]. *Pedahohika i Psykholohiia*, 1 (90), 5–14.
- Bondarevych, I. M. (2008). *Dukhovna tsilisnist osobystosti: diisnist i perspektyva* [Spiritual integrity of personality: Reality and perspective]. Zaporizhzhia: ZNTU.
- Shevchenko, H. P. (2017). *Dukhovnist osobystosti u vymirakh kultury, vykhovannia ta osvity: vybrani naukovi statti* [Spirituality of personality in the dimensions of culture, education and education: Selected scientific articles]. Kyiv: Vydavnytstvo «Pedahohichna dumka».
- Humanistychna psykholohiia: Vol. 2.* [Humanistic psychology]. (2005). Kyiv: V-vo Pulsary.
- Emmons, R. (2004). *Psykholohiia vysshikh ustremlenii: motivatsiia i dukhovnost lichnosti* [Psychology of higher aspirations: Motivation and spirituality of personality]. Moscow: Smysl.